

<http://dx.doi.org/10.18778/8088-795-4.06>

*Wioleta Czech, Monika Słowik**

Harmonizacja rachunkowości konwencjonalnej wobec wyzwań stawianych przez rachunkowość islamską

Wprowadzenie

We współczesnej gospodarce ogromne znaczenie przypisuje się możliwości porównywania jednostek gospodarczych między sobą. Zwiększanie porównywalności uchodzi za jeden z głównych celów harmonizacji i standaryzacji rachunkowości, których kierunek rozwoju jest zdeterminowany przez wiele czynników. Nie ulega wątpliwości, że procesy te powinny wpasowywać się w relacje podmiotów gospodarczych ze środowiskiem politycznym, społecznym czy też kulturowym. W sytuacji jednak, gdy możliwość implementowania norm i standardów jest ograniczona przez uwarunkowania religijne pojawia się problem związany z dostosowaniem się jednostek gospodarczych do zmian dyktowanych przez rynek i potrzeby szeroko rozumianego grona interesariuszy.

1. Uwarunkowania kulturowe a proces harmonizacji

Czynniki determinujące odmienny rozwój zasad rachunkowości w poszczególnych krajach są od dawna przedmiotem badań wielu autorów. Coraz częściej wśród elementów składających się na rozwój tych różnic (tj. regulacje prawne, cechy gospodarki, praktyka rachunkowości) jako istotny aspekt wymienia się uwarunkowania kulturowe. Ich znaczenie ma niemały wpływ na mający obecnie miejsce proces harmonizacji rachunko-

* Studentki ze Studenckiego Koła Naukowego Rachunkowości „Rachmistrz”, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Wydział Finansów i Ubezpieczeń, Katedra Rachunkowości, ul. 1 Maja 50, 40-287 Katowice.

wości prowadzący do utworzenia jednorodnego systemu rozwiązań dopuszczonych do stosowania w skali międzynarodowej¹.

W sytuacji, gdy kraje o odmiennych od zachodnich wartościach i modelach gospodarki otworzą się na globalizację mogą pojawiać się pewne trudności. O ile wdrażanie MSR lub US GAAP w zachodnich gospodarkach przebiega w należyty sposób z uwagi na podobieństwo ich fundamentów kulturowych oraz wartości opartych na rynku kapitalistycznym, o tyle w warunkach dużych różnic kulturowych może przebiegać bardzo wolno i napotkać duży opór. Co więcej, jej zakończenie nie gwarantuje, że sprawozdania oparte na anglosaskim modelu okażą się wystarczające wobec potrzeb informacyjnych ich użytkowników oraz postępujących zmian w gospodarce².

Wśród kulturowych czynników, które mogą powodować utrudnienia w procesie harmonizacji bez wątpienia można wyróżnić religię. Przekazuje ona właściwe sobie wartości dając tym samym wytyczne do działania poszczególnym jednostkom, wywierając wpływ na ustanawiane w danym społeczeństwie normy prawne. Dzięki temu religia oddziałuje na praktyki stosowane w rachunkowości, a tym samym na kształtowanie się jej systemu. Wyrazistym przykładem tego, jak daleko posunięte może być zintegrowanie księgowości z fundamentalnymi zasadami religijnymi jest rachunkowość islamska³.

2. Znaczenie islamu w kształtowaniu się modelu ekonomicznego

Ujmowanie islamu wyłącznie w kategoriach religii jako wyznania zdecydowanie umniejsza jego rzeczywisty wpływ na życie społeczno-ekonomiczne jego wyznawców. Wynika to z faktu, iż religia ta jest zorientowana nie tylko na rozwój duchowy człowieka, ale także na wszelkie prze-

¹ K. Koleśnik, S. Silska-Gembka, *Aspekty kulturowe rachunkowości – analiza krajowej literatury*, Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości tom 66 (122), SKwP, Warszawa 2012, s. 87.

² P. Diaconau, N. Coman, *Accounting Research from the Globalization Perspective*, International Journal of Human and Social Sciences 2006, Vol. 1, No. 1, s. 30; R. Ignatowski, M. Wójcik-Jurkiewicz, *Raportowanie spółek w zakresie społecznie odpowiedzialnego biznesu*, [w:] G. Ignatowski, Ł. Sułkowski, Z. Dobrowolski (red.), *Instrumenty polityki społecznej*, Difin, Warszawa 2016, s. 137.

³ M. Czerny, *Wpływ zasad religijnych na ukształtowanie systemu rachunkowości. Etyka w życiu gospodarczym*, tom 19, no 2, Warszawa 2016, s. 111, 116.

jawy aktywności życiowej – w tym również aktywności ekonomicznej i finansowej⁴. O tym, jak ważna w życiu muzułmanina powinna być odpowiedzialność osobista i społeczna, świadczy jedno z pięciu pytań, które według wierzeń, zostanie postawione przed nim w Dniu Sądu Ostatecznego: jest to pytanie o sposób pozyskiwania majątku i zarządzania nim⁵.

Islam jest religią wyznającą wiarę w jednego Boga – Allaha. To wyznanie obliguje każdego muzułmanina do bezwzględnego podporządkowania się Bogu i jego słowu. Prawo muzułmańskie – *szarijat* – normuje nie tylko życie religijne, ale także świeckie⁶ a opiera się na czterech źródłach: *Koran* – święta księga, *Sunna* – zbiór obowiązków zaczerpnięty wprost z życia Mahometa, a także *kijas* (wnioskowanie przez analogię) i *idźma* (jednomyślne postanowienie) będące niejako uzupełnieniem pierwszych dwóch źródeł⁷.

Ekonomia jako nauka nie stanowi odrębnej dziedziny życia gospodarczego krajów muzułmańskich⁸, a jej charakterystyka wymaga omówienia podstawowych filarów, którymi są⁹:

- ✓ własność – wyróżnia się własność prywatną, publiczną i państwową, z założeniem, że wszystko co istnieje stanowi odwieczną własność Boga, przekazaną człowiekowi dla jego dobra, co z kolei obliguje do wykorzystywania otrzymanych dóbr w taki sposób, aby mogły one służyć wspólnemu interesowi;
- ✓ wolność gospodarcza, która ograniczona zostaje wyznawanymi wartościami duchowymi, etycznymi i moralnymi zgodnymi z kodeksem islamu, konsekwencją czego są sformułowane nakazy i zakazy oparte o źródła prawa islamskiego;
- ✓ sprawiedliwość społeczna – dotyczy głównie redystrybucji posiadanych dóbr i oparta jest o zasadę wzajemnej odpowiedzialności oraz zasadę

⁴ M. Akram Khan, *An introduction to Islamic economics*, Islamization of Knowledge – 15, Pakistan 1994, s. 3–6.

⁵ A. Zaman, *Islamic Economics: A survey of the Literature*, International Islamic University of Islamabad, June 2008, s. 16.

⁶ E. Jaworska, *Specyfika rachunkowości islamskiej, wybrane zagadnienia*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 625, Szczecin 2011, s. 76.

⁷ M. Sadowski *Naskh – metoda usuwania sprzeczności w prawie islamu*, s. 60–61.

⁸ J. Adamek, *Rachunkowość w kręgu kultury islamskiej*, Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości 2009, nr 49 (105), s. 8.

⁹ A. Zaman, *Islamic Economics...*, s. 31–32; J. Adamek, *Kulturowe uwarunkowania rachunkowości w świetle założeń i praktyki rachunkowości islamskiej i chińskiej*, CeDeWu, Warszawa 2012, s. 44–46.

równowagi; nie wyklucza ona różnic w poziomie majątności muzułmanów, natomiast dezaprobuje sytuacje, w których część z nich żyje w luksusie, a część w biedzie.

Prawo islamskie wskazuje zatem na istotę przedkładania interesu wspólnego nad interes jednostki, który z kolei jest cechą charakterystyczną dla współczesnej myśli ekonomicznej¹⁰. To sprawia, iż przyjmowane rozwiązania ekonomiczne, czy też rachunkowe w modelu islamskim i zachodnim są tak różne.

3. Unikalność rachunkowości islamskiej

Początki rachunkowości islamskiej sięgają VII w. Są one efektem wcielania w życie zasad i obowiązków zawartych w Koranie, wśród których jednym najważniejszych jest jałmużna. Występuje ona w dwóch rodzajach: jako dobrowolna ofiara oraz jako obowiązkowy podatek na rzecz bliźnich i ubogich, tzw. *zakat*, który w późniejszych latach stał się podstawowym dochodem i źródłem redystrybucji Skarbu Publicznego¹¹.

Wymagania stawiane przez rachunkowość islamską zawsze miały na celu ograniczenie ryzyka oszustw i manipulacji. Sporządzanie miesięcznych i rocznych sprawozdań finansowych było obowiązkowe. Dodatkowo sprawozdania roczne podlegały badaniu i były porównywane z raportem roku poprzedniego, zaś kontrolę wewnętrzną i zarządczą zapewniało budżetowanie¹².

Zintegrowanie systemu rachunkowości z zasadami religijnymi doprowadziło do powstania unikalnych rozwiązań w sposobie informowania otoczenia o działalności gospodarczej¹³. Ideą rachunkowości islamskiej jest dostarczenie interesariuszom niezbędnych informacji dających możliwość zapewnienia, że jednostka kontynuuje działalność zgodnie z islamskim prawem *szarijatu* i jednocześnie realizuje swoje społeczno-ekonomiczne cele¹⁴. Odbiorcami informacji finansowych są nie tylko inwestorzy, ale także całe społeczeństwo, przed którym jednostka jest zobligowana do

¹⁰ A. Zaman, *Islamic Economics...*, s. 17

¹¹ A. Trokic, *Islamic Accounting; History, Development and Prospects*, European Journal of Islamic Finance No 3, 2015, s. 1

¹² Ibidem, s. 1–2.

¹³ M. Czerny, *Wpływ zasad religijnych...*, s. 116.

¹⁴ A. Trokic, *Islamic Accounting...*, s. 2.

prowadzenia odpowiedzialnej działalności (podejście makroekonomiczne). W związku z tym, wymaga się pełnego ujawniania tych informacji finansowych, które są związane z realizacją celów narzuconych kodem islamu. Są to m.in. transakcje zrealizowane, a zabronione przez Koran, wszelkie przejawy aktywności społecznej oraz zobowiązania z tytułu *zakat*¹⁵.

Kolejną charakterystyczną dla rachunkowości islamskiej cechą jest wycena aktywów w wartości bieżącej i odrzucenie metody kosztu historycznego, gdyż z punktu widzenia islamu zniekształca ona wartość zobowiązania podatkowego *zakat*. Islamskie jednostki gospodarcze obowiązują także *riba*, czyli zakaz osiągania zysków w postaci oprocentowania¹⁶. Finansowanie powinno opierać się na współpracy i ewentualnym udziale w wypracowanych zyskach – sam procent uważany jest za niesprawiedliwy.

W modelu rachunkowości islamskiej nie występuje sprzeczność pomiędzy sposobami prowadzenia działalności a moralnością. Zasady rachunkowości tworzone są w oparciu o etykę i prawo Islamu (np. zasada *going concern*), stąd występuje bardzo mała elastyczność w wyborze metod i zakresu prezentacji danych.

4. Różnice w modelach rachunkowości – szansa czy zagrożenie?

Wyróżnienie rachunkowości islamskiej jest istotne o tyle, że znacząco różni się od pozostałych modeli rachunkowości. Głównym powodem jest integralność pomiędzy uwarunkowaniami religijnymi a kształtowaniem życia społeczno-gospodarczego. Zgodne z konwencjonalnym modelem rachunkowości jest pojmowanie tej dziedziny nauki jako systemu informacyjnego, jednakże motywacje i sposoby jego kształtowania są zasadniczo odmienne. Różnice te niekoniecznie muszą prowadzić do sprzeczności lub braku zrozumienia. Niektóre obszary aktywności w gospodarce islamskiej mogą być dla kultury zachodniej wzorem albo chociażby przedmiotem głębszej analizy, np. w celu poszukiwania rozwiązań dla wymagań stawianych obecnie rachunkowości konwencjonalnej.

¹⁵ J. Adamek, *Rachunkowość w kręgu kultury islamskiej...*, s. 15.

¹⁶ J. Czech-Rogosz, S. Swadźba (red.), *Bankowość islamska i bankowość konwencjonalna – próba porównania*, [w:] *Systemy gospodarcze i ich ewolucja. Aspekty makro- i mezoekonomiczne*, Studia Ekonomiczne nr 145, UE Katowice 2013, s. 114.

Jednym z tych obszarów jest polityka prowadzenia działalności w sposób społecznie odpowiedzialny. W kulturze zachodniej idea CSR zaczęła się kształtować dopiero na początku XX w. W kolejnych latach była i jest nadal dostosowywana do wymagań stawianych przez szeroko rozumiany rynek¹⁷. Utrzymuje się twierdzenie, że jednostka gospodarcza może istnieć, jeżeli spełnia potrzeby społeczeństwa i interesariuszy. Odmienne podejście do społecznej odpowiedzialności charakteryzuje gospodarkę (a w tym rachunkowość) islamską, w której idea CSR jest zakorzeniona od samego początku i nie jest efektem potrzeb rynkowych, ale przekonań religijnych¹⁸. Muzułmanin jest motywowany do angażowania się w biznes, ale jego obowiązkiem jest odpowiednie gospodarowanie powierzonymi mu przez Boga dobrami oraz dbanie o dobro wspólne. To sprawia, że działania podejmowane przez islamskie przedsiębiorstwa i instytucje będą zgodne z interesem całego społeczeństwa muzułmańskiego.

Drugi aspekt dotyczy identyfikacji zdarzeń gospodarczych oraz ujawnień niefinansowych. Do tej pory kryterium decydującym o ujawnianiu informacji w rachunkowości konwencjonalnej był fakt zaistnienia zdarzenia gospodarczego, które podlegało pomiarowi pieniężnemu, zaś znaczenie ujawnień niefinansowych wzrosło dopiero w ostatnich latach¹⁹. Inaczej jest w sprawozdawczości islamskiej – zgodnie z zasadą pełnego ujawniania informacji ujawnieniom podlegają zarówno zdarzenia finansowe, jak i niefinansowe²⁰. Zasada ta wypływa z prawa *szarijatu*, więc jest obligatoryjna dla wszystkich islamskich podmiotów gospodarczych.

Kolejnym obszarem są szeroko pojęte finanse muzułmańskie, których dynamiczny rozwój obserwowalny jest w skali globalnej. Wyzwania, przed jakimi stoi Europa, wiążą się głównie z problemami ich implementacji

¹⁷ R. Majkut, D. Wójcik, *Společna odpowiedzialność biznesu spółek Skarbu Państwa*, [w:] A. Uziębło (red.), *Společna odpowiedzialność biznesu, podatki, inwestycje – wybrane aspekty*, Wyższa Szkoła Bankowa w Gdańsku, Warszawa 2015, s. 18–20.

¹⁸ M. Rusnah, *Corporate Social Responsibility: An Islamic perspective*, Journal of Accounting Perspectives, Vol. 1, 2008, s. 45–47.

¹⁹ M. Wójcik-Jurkiewicz, *Raport zintegrowany w świetle zmian dyrektyw UE w zakresie ujawniania informacji niefinansowych*, [w:] (red.) D. Adamek-Hyska, K. Tkocz-Wolny, *Współczesne problemy i kierunki transformacji rachunkowości i rewizji finansowe, Aspekty zarządcze w rachunkowości*, t. II, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Katowice 2016, s. 141–143.

²⁰ E. Jaworska, *Specyfika rachunkowości islamskiej...*, s. 80.

i rozwoju²¹ – regulacje prawne są bowiem kształtowane w oparciu o charakter środowiska społeczno-kulturowego, w którym przychodzi im spełniać swoje cele, co nie jest bezpośrednio spójne z zasadami funkcjonowania muzułmańskich instytucji finansowych, przez co ich rozwój zostaje ograniczany. Ponadto wskazuje się na braki w wykwalifikowanej kadrze znawców *szarijatu*, którzy mogliby być członkami organów islamskich instytucji finansowych występujących w Europie.

Poszukiwanie płaszczyzn zrozumienia rachunkowości islamskiej staje się dla wielu problematyczne ze względu na zderzenie się racjonalizmu charakterystycznego dla cywilizacji Zachodu z teologiczno-sakralnym podejściem muzułmanów do życia społeczno-gospodarczego²². Niemniej jednak, proces globalizacji wymusza na podmiotach otwartość na nowe wyzwania, stąd potrzeba współtworzenia przestrzeni i warunków do dalszego rozwoju.

5. Wyzwania w procesie harmonizacji rachunkowości

Procesy harmonizacji i standaryzacji rachunkowości pierwotnie dotyczyły zmian krajowych modeli rachunkowości, by w efekcie wywoływać skutki o charakterze globalnym. Ze względu na specyfikę działań instytucji muzułmańskich uważa się, że islamski sektor finansowy może być co najwyżej zharmonizowany, a nie zestandaryzowany. Choć aż 15 z 19 państw Środkowego Wschodu dopuszcza stosowanie MSSF, a tylko dwa całkowicie opierają się wyłącznie na krajowych regulacjach nie dopuszczając stosowania międzynarodowych standardów, nadal istnieje potrzeba dalszego ujednolicenia zachodniego i islamskiego systemu rachunkowości²³.

Specyfika finansów muzułmańskich ogranicza zastosowanie MSSF, ponieważ nie są one w stanie objąć w pełni swoją treścią cech islamskich transakcji – normy IASB musiałyby zostać rozwinięte w kierunkach dotychczas niepraktykowanych. Działalność islamskich instytucji nie opiera się na kapitalistycznym światopoglądzie, który jest akceptowany przez normy MSSF, a jednocześnie niezgodny z prawem *szarijatu* i naukami

²¹ J. Adamek, *Finanse muzułmańskie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016, s. 18–20.

²² R. Krawczyk, *Islam jako system społeczno-gospodarczy*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2013, s. 10–11.

²³ J. Adamek, *Kulturowe uwarunkowania rachunkowości...*, s. 141.

Koranu. Kraje islamskie prowadzą działania na rzecz budowy standardów rachunkowości zgodnych z nakazami islamu. Tworzone są one przez organizację *non-profit* AAOIFI²⁴ i dotyczą rachunkowości, etyki zawodowej oraz audytu z uwzględnieniem prawa *szarijatu*. AAOIFI tworzy swe standardy, wówczas kiedy regulacje IASB nie mogą być całościowo zastosowane przez islamskie instytucje lub kiedy IASB nie opracowała standardów regulujących specyficzne islamskie praktyki finansowe. Standardy te nie powinny ze sobą konkurować, lecz wzajemnie się uzupełniać²⁵.

Krytyka standardów AAOIFI wynika z ich naśladownictwa względem norm IASB, tworzenia alternatywnej rachunkowości i fałszowania obrazu islamskich produktów finansowych w oczach klientów. Zmniejszają one także nacisk na edukację społeczeństwa w zakresie podobieństw pomiędzy finansami konwencjonalnymi a islamskimi, jednakże w pewien sposób zapełniają lukę powstałą przez niedostosowanie MSSF do charakteru działania instytucji islamskich²⁶. Tak długo jak będą istnieć różnice między islamską a konwencjonalną rachunkowością, tak długo występować będą różnice między tymi standardami. Islamscy autorzy opierają się pełnemu podporządkowaniu zachodnim normom rachunkowości, ponieważ stwarzają one zagrożenie przyjęcia regulacji nie odpowiadających ich światopoglądowi²⁷. Zmniejszanie różnic pomiędzy tymi systemami nie powinno zatem zachodzić poprzez wprowadzanie standardów opracowanych przez jedną organizację.

Zakończenie

Dostosowanie rachunkowości konwencjonalnej do norm międzynarodowych ma zapewnić porównywalność między jednostkami gospodarczymi. Rachunkowość islamska w swoim podejściu prezentuje zgoła odmienne praktyki i motywacje, co wynika głównie ze spójności przekonań religijnych i aktywności podejmowanych w życiu gospodarczym. Mimo, iż proces ujednolicenia systemów rachunkowości utrudniają liczne różnice, działania podejmowane z obu stron w tym celu wskazują na chęć i potrzebę zwięk-

²⁴ *Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions*.

²⁵ J. Adamek, *Kulturowe uwarunkowania rachunkowości...*, s. 146–147.

²⁶ R. Kamala, *Critical insights into contemporary Islamic accounting*, Critical Perspectives on Accounting 2009, Vol. 20, s. 926–927.

²⁷ J. Adamek, *Kulturowe uwarunkowania rachunkowości...*, s. 140, 151.

szenia porównywalności danych finansowych. W dobie postępującej globalizacji zwolennicy jednego i drugiego modelu rachunkowości zmuszeni będą do pójścia na kompromis w zakresie doboru stosowanych rozwiązań.

Bibliografia

- Adamek-Hyska D., Tkocz-Wolny K., *Współczesne problemy i kierunki transformacji rachunkowości i rewizji finansowej, Aspekty zarządcze w rachunkowości*, t. II, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Katowice 2016.
- Adamek J., *Finanse muzułmańskie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016.
- Adamek J., *Kulturowe uwarunkowania rachunkowości w świetle założeń i praktyki rachunkowości islamskiej i chińskiej*, CeDeWu, Warszawa 2012.
- Adamek J., *Rachunkowość w kręgu kultury islamskiej*, Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości 2009, nr 49 (105).
- Czech-Rogosz J., Swadźba S., *Systemy gospodarcze i ich ewolucja. Aspekty makro- i mezoekonomiczne*. Studia Ekonomiczne nr 145, Katowice 2013.
- Czerny M., *Wpływ zasad religijnych na ukształtowanie systemu rachunkowości, Etyka w życiu gospodarczym*, tom 19, no 2, 2016.
- Diaconau P., Coman N., *Accounting Research from the Globalization Perspective*, International Journal of Human and Social Sciences 2006, Vol. 1, No. 1.
- Ignatowski G., Sułkowski Ł., Dobrowolski Z., *Instrumenty polityki społecznej*, Difin, Warszawa 2016.
- Jaworska E., *Specyfika rachunkowości islamskiej, wybrane zagadnienia*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 625, Szczecin 2011.
- Kamala R., *Critical insights into contemporary Islamic accounting*, Critical Perspectives on Accounting 2009, Vol. 20.
- Khan M. A., *An introduction to Islamic economics*, Islamization of Knowledge, Pakistan 1994.
- Koleśnik K., Silska-Gembka S., *Aspekty kulturowe rachunkowości – analiza krajowej literatury*, Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości, tom 66 (122), SKWP, Warszawa 2012.
- Rusnah M., *Corporate Social Responsibility: An Islamic perspective*, Journal of Accounting Perspectives, Vol. 1, 2008.
- Sadowski M., *Naskh – metoda usuwania sprzeczności w prawie islamu*, [w:] Wrocławskie Studia Erazmiańskie, Z. 8, Wrocław 2014.
- Troć A., *Islamic Accounting; History, Development and Prospects*, European Journal of Islamic Finance No 3, 2015.

Uziębło A., *Spoleczna odpowiedzialność biznesu, podatki, inwestycje – wybrane aspekty*, Wyższa Szkoła Bankowa w Gdańsku, Warszawa 2015.

Zaman A., *Islamic Econimics: A survey of the Literature*, International Islamic University of Islamabad, 2008.